

De relatie tussen nationale identiteit, normbesef en externaliserend probleemgedrag
Kaapverdiaanse adolescenten in Nederland onder de loep

Aroena Ghoerai – 1080016
Instituut Pedagogische Wetenschappen - Orthopedagogiek
Faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Leiden

Augustus 2015

Begeleid door:
Dr. Malda

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding	4
Externaliserend Probleemgedrag en Sociaaleconomische Factoren	6
Externaliserend Probleemgedrag en Nationale Identiteit	7
Externaliserend Probleemgedrag en Normbesef	8
Nationale Identiteit, Normbesef en Externaliserend Probleemgedrag	9
Huidig Onderzoek	9
Methode	10
Steekproef	10
Meetinstrumenten	10
Procedure	11
Resultaten	12
Data Inspectie	12
De Relatie tussen Externaliserend Probleemgedrag en Etniciteit	13
De Relatie tussen SES, Gezinssamenstelling, Etniciteit en Externaliserend Probleemgedrag	13
De Relatie tussen Nationale Identiteit en Etniciteit	14
De Relatie tussen Normbesef en Etniciteit	14
De Relatie tussen Nationale Identiteit, de Mediërende variabele Normbesef, Externaliserend Probleemgedrag en Etniciteit	15
Discussie	17
Referenties	21

Abstract

This research focuses on the relations between national identity, moral reasoning and externalizing behavior problems for 48 immigrant adolescents from Cape Verde, 31 from former Dutch Antilles/Aruba and 152 from the Netherlands, living in the Netherlands. Data from questionnaires showed that family composition and socioeconomic status were not related to the degree of externalizing behavior. Furthermore, no significant differences were found in externalizing behavior and moral reasoning between the three groups. This could be explained by the fact that the adolescents in the sample belong to the same peer group. Therefore it is possible that these adolescents influence and encourage each other to show similar behavior and thus might often apply the same standards. Dutch adolescents had a stronger sense of national identity than the other two groups, however this was not significantly related to the degree of externalizing behavior. Adolescents from the former Dutch Antilles/Aruba who experienced a weaker sense of national identity, exhibited more externalizing behavior problems, whereas there was no relation between these constructs for the Cape Verdean adolescents. Even though Cape Verdean and former Dutch Antillean/Aruban adolescents differ in the exhibition of externalizing behavior in police reports, the current study did not confirm these reports. Studying ethnic identity, bicultural upbringing, and gender in combination with the constructs within the current study, might lead to a better understanding of why differences are found in externalizing behavior between the groups outside this research. The Cape Verdean community is of special interest, because there is only minimal research on this community, which makes it difficult to understand the problems they are facing in the Dutch society.

Inleiding

Kaapverdianen zijn naast de vier grote “klassieke” niet-westerse migrantengroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen/Arubanen), de vijfde grootste niet-westerse migrantengroep in de regio Randstad te Zuid-Holland (Choenni, 2004). De Kaapverdiaanse gemeenschap in Nederland telt ruim 21 duizend mensen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014), waarvan ruim de helft de tweede generatie adolescenten betreft (Choenni, 2004; Mergens, 2011). Desondanks worden de Kaapverdianen in de Nederlandse maatschappij als de “stille migranten” beschouwd. De reputatie “stille” migranten heeft de Kaapverdiaanse gemeenschap grotendeels te danken aan de maatschappelijke positie waarin de eerste generatie Kaapverdianen verkeerden (Butte, 1991). Vanwege onder andere culturele verschillen en een taalbarrière (Butte, 1991) liet de gemeenschap relatief weinig van zichzelf horen en namen zij nauwelijks deel aan activiteiten buiten de gesloten gemeenschap (Butte, 1991; Choenni, 2004; Slingerland, 2012). Ondanks de groei van de tweede generatie Kaapverdianen en de groeiende deelname aan de scholings- en arbeidsmarkt in Nederland, worden Kaapverdianen nog steeds beschouwd als “stille migranten”. De concentratie van deze groep in Rotterdam draagt hieraan bij; de Kaapverdianen blijven redelijk onzichtbaar in de rest van Nederland (Choenni, 2004) en worden hierdoor ook vaak buiten beschouwing gelaten in de nationale statistieken en rapporten over migranten (Beijers, 2004). Met ruim één vijfde van de landelijke instroom uit Kaapverdië naar Nederland (wat gelijk staat aan de instroom vanuit de Antillen) kunnen de Kaapverdianen, en in het bijzonder de adolescenten, echter niet meer beschouwd worden als “stille migranten”. Volgens politierapporten worden de laatste jaren sporadisch externaliserende gedragsproblemen gesignaleerd onder de Kaapverdiaanse adolescenten in de Randstad (Beijers, 2004; Butte, 2004; Van den Berg- de Ruijter et al., 2010), maar onderzoek naar deze groep blijft beperkt. Mogelijk zijn er daadwerkelijk weinig externaliserende gedragsproblemen onder deze adolescenten, maar het is ook mogelijk dat deze problemen door het gebrek aan onderzoek gewoonweg niet gesignaleerd worden. In het huidige onderzoek worden externaliserende gedragsproblemen onder de Kaapverdiaanse adolescenten onder de loep genomen en vergeleken met die van andere adolescenten in en om de Randstad.

Externaliserend probleemgedrag is ongewenst en storend gedrag waarbij sociale normen en regels worden overtreden. Deze gedragingen worden als problematisch voor de sociale omgeving beschouwd (American Psychiatric Association, 2000; MOVISIE, 2012). Het overtreden van normen en regels of, anders gezegd, het verkennen van grenzen hoort bij opgroeiende adolescenten. Een keerzijde van het verkennen van grenzen is dat er een mogelijkheid bestaat dat onschuldig experimenteren, verandert in strafbaar gedrag of jeugdcriminaliteit (Ministerie van Justitie, 2008). In

dit onderzoek wordt achterhaald welke factoren samenhangen met de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag.

De jeugdcriminaliteit in Nederland vormt een groot probleem en omvat alle gedragingen van jeugdigen van diefstallen tot vandalisme en mishandeling, indien gepleegd door een minderjarige (Ministerie van Justitie, 2008). Jeugdcriminaliteit wordt vaak in verband gebracht met adolescenten uit etnische minderheidsgroepen (Borghans & Ter Weel, 2003; Jennissen, Oosterwaal, & Blom, 2007; Jonkman, Vergeer, & Ligtermoet, 2003). De oververtegenwoordiging van niet-westerse minderheidsgroepen in de jeugdcriminaliteit is meerdere malen in onderzoek aangetoond. Specifieker blijkt dat van de vier grote “klassieke” niet-westerse minderheidsgroepen in Nederland, de Antilliaanse/Arubaanse- en Marokkaanse adolescenten in de leeftijdsgroep 12 tot 17 jarigen het sterkst worden vertegenwoordigd in de jeugdcriminaliteit met betrekking tot alle vormen van delicten, met en zonder geweld en met en zonder wapen (Bijl, Zorlu, Rijn, Jennissen, & Blom, 2005; Jennissen et al., 2007). Het is niet duidelijk welke positie de Kaapverdiaanse adolescenten innemen in de jeugdcriminaliteit.

Om te achterhalen in welke mate er sprake is van externaliserend probleemgedrag bij Kaapverdiaanse adolescenten, worden de Kaapverdiaanse adolescenten in het huidige onderzoek vergeleken met Antilliaanse/Arubaanse adolescenten. Antilliaanse/Arubaanse adolescenten zijn oververtegenwoordigd in de jeugdcriminaliteit, in tegenstelling tot de Kaapverdiaanse adolescenten. Ondanks dergelijke verschillen tussen Kaapverdianen en Antillianen/Arubanen, komt het in de praktijk met enige regelmaat voor dat de Kaapverdianen worden verward met de Antilliaanse/Arubaanse gemeenschap vanwege een aantal overeenkomsten in typerende kenmerken (Mesters, 2000). Het Papiaments zoals gesproken wordt door onder andere Curaçaoënaars en Arubanen, heeft net als het Kaapverdiaans-creools haar wortels liggen in de Portugese taal (Jacobs, 2012; Mesters, 2000). Tevens is er sprake van een overeenkomstige overwegende Rooms-Katholieke geloofsovertuiging (Central Intelligence Agency, 2014; Tubergen, 2003). Daarnaast zijn er op gezinsniveau ook overeenkomsten te vinden. Veel adolescenten in beide gemeenschappen groeien op in een gezin waarin de vader afwezig is en de vrouwen (waaronder ook grootmoeder) een centrale positie innemen (Distelbrink & Hooghiemstra, 2005; ISEO/COS, 2003; Pels, Distelbrink, Postma, & Geense, 2009). Hoewel er sprake is van een groot aantal overeenkomsten tussen beide gemeenschappen, lijken de adolescenten te verschillen van elkaar wanneer het externaliserend probleemgedrag en de maatschappelijke positie in de Nederlandse maatschappij betreft. Er wordt veelvuldig en vaak negatief gerapporteerd over het gedrag van Antilliaanse/Arubaanse adolescenten (Bijl et al., 2005; Borghans & Ter Weel, 2003; Jennissen et al., 2007; Jonkman et al., 2003), terwijl dit nauwelijks het geval is voor de Kaapverdiaanse adolescenten.

De vergelijking tussen Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten kan duidelijkheid bieden over welke factoren bijdragen aan het ontwikkelen, vertonen of wegblijven van

externaliserend probleemgedrag. Tevens worden de Kaapverdiaanse adolescenten vergeleken met autochtoon Nederlandse adolescenten omdat Nederland de context vormt in het huidige onderzoek. De vraag die centraal staat is: “*Hoe gedragen Kaapverdiaanse adolescenten zich in Nederland en hoe verhoudt dit zich tot het gedrag van Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?*” Daarnaast wordt onderzocht hoe de mate van normbesef en nationale identiteit bijdragen aan externaliserende gedragsproblemen.

Externaliserend Probleemgedrag en Sociaaleconomische Factoren

Verschillende factoren dragen bij aan de ontwikkeling van gedragsproblemen. Eén van de factoren die in vele onderzoeken als risicofactor wordt genoemd is sociaaleconomische status (Bovenkerk & Yesilgöz, 1999; Foblets, Djait, & Pieters, 2004; Hayden, 2007; Tonry, 1996;). Gezinnen met een lage SES hebben te maken met een hoge mate van stresservaringen, door problemen zoals ruimtegebrek, financiële problemen, maatschappelijke isolatie en werkloosheid. Deze bronnen van stress hebben uiteindelijk ook hun uitwerking op de kwaliteit van de opvoeding en daarmee op de ontwikkeling van kinderen (Bradley & Corwyn, 2002; Woldringh & Peeters, 1995).

De meerderheid van de niet-westerse migranten gezinnen woont in grootstedelijke wijken waar veel problemen samenkomen (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2010). Zowel Antilliaanse/Arubaanse als Kaapverdiaanse adolescenten wonen in etnische gemengde wijken waarbij de huisvestingssituatie vaak slechter is dan die van autochtoon Nederlandse gezinnen (ISEO/COS, 2003; Pires, 2006), wat als een stressfactor binnen de opvoeding wordt beschouwd. Achterstandswijken vormen daarnaast vooral een risicofactor omdat de woonomgeving waarin adolescenten opgroeien de subcultuur van het gebruiken van geweld kan versterken (Distelbrink & Pels, 2008). Dit omdat er minder sprake is van betrokkenheid (toezicht en controle) van ouders en er minder sprake is van vrijetijdsbesteding in georganiseerd verband. Hierdoor lopen de Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten het risico om in aanraking te komen met leeftijdsgenoten die afgedwaald zijn van het rechte pad (Distelbrink & Pels, 2008; Pels et al., 2009). Het huidige onderzoek vindt voornamelijk plaats in de Randstad te Zuid-Holland, waar veelal sprake is van achterstandswijken. In het huidige onderzoek wordt bekeken of SES gerelateerd is aan het externaliserend probleemgedrag van de adolescenten.

Daarnaast is ook aangetoond dat externaliserend probleemgedrag onder de Kaapverdiaanse adolescenten onder meer gerelateerd is aan echtscheidingen en onderlinge ruzies van ouders (Choenni, 2004; Van den Berg- de Ruijter et al., 2010). Eén-ouderschap dat relatief veel voorkomt onder zowel Kaapverdiaanse als Antilliaanse/Arubaanse gezinnen (ISEO/COS, 2003), kan een grotere taaklast voor de alleenstaande ouder opleveren, waarbij moeders de opvoedingsverantwoordelijkheden niet kunnen delen (Distelbrink & Hooghiemstra, 2005; Pels et al., 2009). Omdat de gezinssamenstelling van invloed is op de kwaliteit van de opvoeding en daarmee op de ontwikkeling van kinderen, wordt in het

huidige onderzoek bekeken of deze SES-gerelateerde factor externaliserend probleemgedrag zou kunnen verklaren onder Kaapverdiaanse-, Antilliaanse/Arubaanse- en autochtoon Nederlandse adolescenten.

Externaliserend Probleemgedrag en Nationale Identiteit

Studies tonen aan dat integratie (i.e., de combinatie van het eigen maken van de nationale cultuur van de dominante maatschappij en het onderhouden van de etnische identiteit) de kans vergroot op een hoger psychologisch welzijn en een hoger niveau van participatie in de maatschappij (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006). Hoewel een sterke etnische identiteit kan bijdragen aan een hoog psychisch welbevinden (Verkuyten, 2005), kan het enkel vasthouden aan de etnische cultuur ook juist een negatieve uitwerking op het welbevinden hebben (Ourasse & Vijver, 2004). In een maatschappij waar integratie verwacht wordt, kan de perceptie van het hebben van een ondergewaardeerde en/of gestigmatiseerde etnische identiteit leiden tot gevoelens continu bedreigd te worden en/of doelwit te zijn van discriminatie en vooroordelen (Weiner, Perry, & Magnusson, 1988), en daarmee tot gevoelens van uitsluiting en sociale vervreemding (Roccas, Horenczyk, & Schwartz, 2000). Het bewustzijn dat iemands etnische identiteit ondergewaardeerd wordt kan de eigenwaarde bedreigen (Crocker & Major, 1989), wat mogelijk leidt tot psychische en fysiologische stressreacties (Verkuyten & Thijs, 2010). Volgens het “afwijzing-identificatie” model van Branscombe (1999), versterkt de perceptie van het hebben van een ondergewaardeerde /gestigmatiseerde identiteit, en dus het sneller uitgesloten of genegeerd worden door leden van de meerderheidsgroep, de identificatie met de eigen cultuur en daarmee de etnische identiteit.

De tweede generatie Kaapverdianen in Nederland staan bekend om de beperkte deelname aan activiteiten buiten de eigen hechte gemeenschap (Choenni, 2004; Slingerland, 2012). Verondersteld wordt dat er in de Kaapverdiaanse gemeenschap sprake is van een zwakke nationale identiteit (waarschijnlijk in combinatie met een sterke etnische identiteit) en dat dit mogelijk leidt tot de beperkte participatie in de maatschappij, de ervaren discriminatie en daarmee mogelijk tot externaliserend probleemgedrag. Eerder onderzoek toonde inderdaad aan dat de discriminatie ervaren door deze groep bij kan dragen aan delinquent gedrag (Choenni, 2004).

In het huidige onderzoek wordt bekeken of er daadwerkelijk een verband bestaat tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag. Specifiek wordt onderzocht in hoeverre Kaapverdiaanse adolescenten zich verbonden voelen met de Nederlandse cultuur, en in welke mate dit externaliserend probleemgedrag verklaart. Gezien de oververtegenwoordiging van de Antilliaanse/Arubaanse adolescenten in de jeugdcriminaliteit, worden meer externaliserende gedragsproblemen binnen deze groep verwacht dan voor de Kaapverdiaanse (en autochtone Nederlandse) adolescenten. Of dit echter impliceert dat de nationale identiteit van de Antilliaanse/Arubaanse- adolescenten gemiddeld lager is dan die van de Kaapverdiaanse adolescenten

is nog maar de vraag, aangezien de Antilliaanse/Arubaanse groep veelal meer gericht is op de Nederlandse samenleving dan de Kaapverdiaanse groep.

Externaliserend Probleemgedrag en Normbesef

Uit onderzoek blijkt dat adolescenten externaliserend gedrag zelf niet als storend ervaren (Prins, 2008). In een multiculturele samenleving zoals Nederland, zijn er verschillende culturele normen en waarden waar adolescenten aan worden blootgesteld. Deze kunnen echter onderling in strijd met elkaar zijn (Scheltema et al., 2003). Verondersteld wordt dat de normen en waarden in niet-westerse culturen verschillen van de normen en waarden in de Nederlandse samenleving. Van adolescenten uit migrantengroepen wordt verwacht dat zij in staat zijn te kunnen schakelen tussen deze verschillende normen, waarden en culturen (Shrake & Rhee, 2004). Dit kan verwarring, interne conflicten en conflicten die de maatschappij aangaan opleveren, omdat het voor niet-westerse adolescenten onduidelijk is welke normen gehanteerd moeten worden in bepaalde situaties; de normen die meegegeven worden vanuit de etnische cultuur of de heersende normen in de huidige maatschappij (Scheffer, 2000). Binnen de ene cultuur kan het ene gedrag immers worden aangemoedigd, waar in het andere cultuur hetzelfde gedrag juist wordt ontmoedigd (Junger, 1990; Junger, Wittebrood, & Timmerman, 2001). Een voorbeeld hiervan is het vertonen van agressief gedrag. Dit wordt min of meer geaccepteerd in de Antilliaanse/Arubaanse gemeenschap als onderdeel van de machocultuur, maar wordt juist ontmoedigd in de autochtoon Nederlandse gemeenschap (Boer, 2008). Een mogelijke verklaring voor het feit dat adolescenten externaliserend probleemgedrag niet als storend ervaren, is dus dat adolescenten vanwege de verschillen in culturele achtergrond, verschillende normen hanteren voor het gedrag dat vertoond wordt of niet hetzelfde normbesef hebben.

Als adolescenten zich niet bewust zijn van de heersende normen en waarden in de samenleving, is er sprake van een laag normbesef. Adolescenten zien dan niet in dat het vertoonde gedrag niet wordt geaccepteerd en dus norm overschrijdend is (Prins, 2008). Verschillende factoren zijn van invloed op de ontwikkeling van het normbesef; ouder- en opvoedingsfactoren, individuele factoren en sociale factoren (Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt, & Nikolova, 2002). Onderzoek is echter niet eenduidig wanneer het de relatie tussen externaliserend probleemgedrag en normbesef betreft. Daar waar het ene onderzoek aantoonde dat adolescenten die externaliserend probleemgedrag vertonen vaker een lager normbesef hebben (Hayden, 2007), toont ander onderzoek aan dat een hoog normbesef geen voorspeller is van het niet vertonen van externaliserend probleemgedrag (Foblets et al., 2004).

In het huidige onderzoek wordt onderzocht of er sprake is van een verband tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag bij zowel Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon-Nederlandse adolescenten. Vanwege de overeenkomsten tussen Kaapverdiaanse- en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten met betrekking tot ouder- /opvoeding- en sociale factoren, wordt

verwacht dat het normbesef tussen de adolescenten binnen deze gemeenschappen niet significant verschilt, ondanks het verwachte verschil in externaliserend probleemgedrag tussen beide groepen. Wel wordt er een significant verschil verwacht in normbesef tussen autochtoon Nederlandse adolescenten enerzijds en de Antilliaanse/Arubaanse en Kaapverdiaanse adolescenten anderzijds, waarbij de autochtoon Nederlandse adolescenten het hoogste normbesef zullen hebben en de laagste mate van externaliserend probleemgedrag.

Nationale Identiteit, Normbesef en Externaliserend Probleemgedrag

Bovenstaande resultaten van eerdere onderzoeken suggereren dat er sprake is van een verband tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag, tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag en tussen normbesef en nationale identiteit. Echter, niet alle onderlinge verbanden tussen deze constructen lijken vergelijkbaar te zijn voor de Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten. Het huidige onderzoek brengt deze relaties in kaart. Er wordt gekeken naar een mogelijke mediërende functie van normbesef in de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag. Verondersteld wordt dat adolescenten die zich niet sterk verbonden voelen met de Nederlandse cultuur zich niet bewust zijn van de heersende normen in de maatschappij, omdat het lastig is te schakelen tussen de verschillende culturele signalen, met als gevolg mogelijk externaliserend probleemgedrag.

Huidig Onderzoek

“Hoe gedragen Kaapverdiaanse adolescenten zich in Nederland en hoe verhoudt dit zich tot het gedrag van Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?” is de centrale vraag die in het huidige onderzoek wordt gesteld. Om meer inzicht te verkrijgen in de relatie tussen externaliserend probleemgedrag, nationale identiteit en de mogelijke mediërende rol van het normbesef onder de Kaapverdiaanse adolescenten op het VMBO in vergelijking tot de Antilliaanse- en autochtoon Nederlandse adolescenten worden de volgende deelvragen gesteld:

1a. *Is er een significant verschil in externaliserend probleemgedrag tussen Kaapverdiaanse-, Antilliaanse/Arubaanse- en autochtoon Nederlandse adolescenten?* Verwacht wordt dat er vanwege de oververtegenwoordiging van de Antilliaanse/Arubaanse- adolescenten in de jeugdcriminaliteit, meer externaliserende gedragsproblemen voorkomen binnen deze groep dan binnen de Kaapverdiaanse en autochtone Nederlandse groep.

1b. *In hoeverre wordt externaliserend probleemgedrag verklaard door SES en gezinssamenstelling bij Kaapverdiaanse-, Antilliaanse/Arubaanse- en autochtoon Nederlandse adolescenten?*

2. *Is er een significant verschil in nationale identiteit tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?.* Verwacht wordt dat

Kaapverdiaanse- en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten een zwakkere nationale identiteit hebben dan autochtoon Nederlandse adolescenten.

3. *Is er een significant verschil in normbesef tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?* Verwacht wordt dat het normbesef tussen de adolescenten binnen de Kaapverdiaanse- en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten, niet significant verschilt. Wel wordt er een significant verschil verwacht in normbesef tussen autochtoon Nederlandse adolescenten enerzijds en de Antilliaanse/Arubaanse en Kaapverdiaanse adolescenten anderzijds, waarbij de autochtoon Nederlandse adolescenten het hoogste normbesef zullen hebben.

4. *Medieert normbesef de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag van Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?* Verwacht wordt dat er sprake is van een significant mediërende rol van het normbesef; een sterkere nationale identiteit hangt samen met een sterker normbesef, wat minder externaliserend probleemgedrag voorspelt.

Methode

Steekproef

De steekproef in dit onderzoek bestond uit middelbare scholieren op het VMBO in de regio's Zuid-Holland en Noord-Brabant, variërend van het eerste tot vierde schooljaar in de leeftijd 11 tot en met 17 jaar ($M = 14.2$, $SD = 1.16$). In totaal hebben er 231 VMBO leerlingen deelgenomen aan het onderzoek met een Nederlandse- ($N = 152$), een Antilliaanse/Arubaanse- ($N = 31$) en een Kaapverdiaanse achtergrond ($N = 48$), waarvan 116 meisjes. Daarnaast had 43% van de adolescenten een Christelijke achtergrond, 52% gaf aan geen godsdienst te hebben en de overige 5% van de adolescenten had een andere religieuze achtergrond.

Meetinstrumenten

Externaliserende gedragsproblemen zijn gemeten met de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ; Goodman, 1997), een screeningslijst die de psychische problematiek en vaardigheden van adolescenten meet. Alleen de Nederlandse versie die door de adolescenten zelf (11 tot en met 16 jaar) wordt ingevuld, is gebruikt in dit onderzoek. De SDQ bestaat uit vijf schalen: emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteit/aandacht tekort, problemen met leeftijdsgenoten en pro sociaal gedrag (Goedhart, Treffers, & Widenfelt, 2003; NJI, 2012). In dit onderzoek werd uitsluitend gebruik gemaakt van de schaal die gedragsproblemen meet. De gedragsproblemen schaal bestaat uit vijf vragen. Een voorbeeld van een vraag binnen deze schaal is: *“Ik vecht vaak. Het lukt mij andere mensen te laten doen wat ik wil”*. Iedere vraag kan beantwoord door een 3-puntsschaal waarbij 1 staat voor *“niet waar”*, 2 voor *“een beetje waar”* en 3 voor *“zeker waar”*. De SDQ wordt als betrouwbaar beschouwd met gerapporteerde Cronbach's alfa's voor de

totale probleemscore tussen de .70 en .80 (Achenbach et al., 2008). De SDQ wordt tevens ook als valide beschouwd (Widenfelt, Goedhart, Treffers, & Goodman, 2003). In het huidige onderzoek is er sprake van een Cronbach's alfa van .58 voor de vijf items over externaliserend probleemgedrag.

Sociaal economische status (SES) is gemeten middels de Family Affluence Scale (FAS; Currie, Elton, Todd, & Platt, 1997). De FAS wordt als een valide indicator beschouwd om SES te kunnen meten (Boyce, Torsheim, Currie, & Zambon, 2006). Dit instrument bestaat uit vijf vragen. Vier vragen werden meegenomen in het huidige onderzoek als indicatie van de welvaart van het gezin: *“Hoeveel computers (laptops, tablets en pc's) staan er bij jou thuis?”*, *“Hebben je ouders/verzorgers een auto?”*, *“Heb je een eigen slaapkamer?”* en *“Hoe vaak ben je de laatste 12 maanden met je familie of ouders/verzorgers op vakantie geweest?”*. De vraag *“Met wie woon je”* is buiten beschouwing gelaten in het onderzoek, omdat deze vraag laag en inconsistent correleerde met de overige vragen. In het huidige onderzoek was Cronbach's alfa .49 over vier items. Gezinsamenstelling is achterhaald door achtergrondvragen over gezinskenmerken.

Nationale identiteit is gemeten met een vragenlijst uit de International Comparative Study of Ethnocultural Youth (ICSEY; Berry et al., 2006). Deze lijst bestaat uit zeven vragen. De vragenlijst uit de ICSEY wordt als een valide indicator beschouwd om onder andere de nationale identiteit te meten (Sam, Vedder, Liebkind, Neto, & Virta, 2008). Voorbeelden van vragen zijn: *“Ik ben blij dat ik Nederlander ben”*, *“Ik voel me deel van de Nederlandse cultuur”*. Antwoorden worden gegeven op een 5-puntsschaal waarbij 1 gelijk staat aan *“helemaal oneens”* en 5 staat voor *“helemaal eens”*. In het huidige onderzoek was Cronbach's alfa .88 over de zeven vragen.

Normbesef is gemeten middels een zelf geconstrueerde vragenlijst met normbesef vignetten. Specifiek werd het moreel redeneren van de participanten onderzocht. Dit instrument bestaat uit tien situatieschetsen (vignetten) die afwijkend gedrag van adolescenten beschrijven en illustreren aan de hand van een foto. Een voorbeeld van een situatie is: *“Een groepje leerlingen maakt regelmatig een zooi in de wc's op school. Ze bekladden de muren, draaien de kraan open en gooien wc papier op de vloer”*. Om te achterhalen wat participanten vinden van het gedrag worden zeven vragen gesteld. Twee van de vragen richten zich op of de participant al dan niet te maken heeft (gehad) met dit probleem in zijn/haar omgeving. De overige vijf vragen kunnen beantwoord worden door een cijfer toe te kennen aan het gedrag bekeken vanuit verschillende perspectieven. De participant geeft aan wat hij/zij zelf vindt van het gedrag, en wat klasgenoten, belangrijke volwassenen en vrienden ervan zouden kunnen vinden. De cijfers variëren van 1 tot en met 5 (1= *zeker niet mogen*, 2= *niet mogen*, 3= *beetje wel mogen*, 4= *wel mogen*, 5= *zeker wel mogen*). In het huidige onderzoek was Cronbach's alfa .91 over 39 vragen binnen de tien vignetten.

Procedure

Verschillende middelbare scholen met het niveau VMBO in de regio's Zuid-Holland en

Noord-Brabant zijn telefonisch, digitaal en persoonlijk benaderd voor deelname aan dit onderzoek door zes studenten aan de Universiteit van Leiden. Bij akkoord van deelname aan het onderzoek zijn de vragenlijsten met de teamleiders van de scholen besproken. Indien ouders van leerlingen niet wensten dat hun kind mee deed aan het onderzoek, konden ouders dit aangeven. Aan de leerlingen zelf werd ook uitgelegd dat deelname aan het onderzoek geheel vrijwillig is.

Er was sprake van een standaardprocedure met betrekking tot de afname van de vragenlijsten, om te streven naar een betrouwbare meting en resultaten. De vragen werden geheel anoniem afgenomen in een tijdsbestek van één lesuur in de maanden februari tot en met april. Dit in aanwezigheid van minimaal twee studenten van a Universiteit Leiden en de desbetreffende leraar in het klaslokaal.

Resultaten

Data Inspectie

Uit de univariate data inspectie bleek dat alleen de variabele normbesef bij benadering normaal verdeeld was (zie Tabel 1). Als vuistregel werd gehanteerd dat de gestandaardiseerde waarden voor scheefheid en -gepiektheid tussen de -3 en +3 moesten liggen om als normaal verdeeld beschouwd te kunnen worden. De variabelen externaliserend probleemgedrag, nationale identiteit en SES waren niet normaal verdeeld.

Tabel 1

Beschrijvende statistieken (N= 231)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>z</i> Skewness	<i>z</i> Kurtosis	Aantal uitbijters
Externaliserend probleemgedrag	1.37	0.32	5.65	0.75	1
SES	0.34	0.54	-3.69	0.29	2
Nationale identiteit	4.07	0.92	-4.86	-0.88	-
Normbesef	4.19	0.36	-1.49	-0.76	1

De aanwezige uitbijters zijn niet verwijderd, omdat er geen sprake was van extreem afwijkende waarden. Gezien de voldoende grote steekproef was te verwachten dat de afwijkingen van normaliteit geen grote invloed zouden uitoefenen op de resultaten. Op item niveau waren er enkele missende waarden binnen de steekproef, maar omdat voor alle constructen gewerkt is met gemiddelde scores, waren er geen missende waarden op constructniveau.

Vervolgens is de bivariate data inspectie uitgevoerd. Er bleek een aantal bivariate uitbijters te bestaan voor SES, nationale identiteit en normbesef in relatie tot probleemgedrag. Omdat er geen

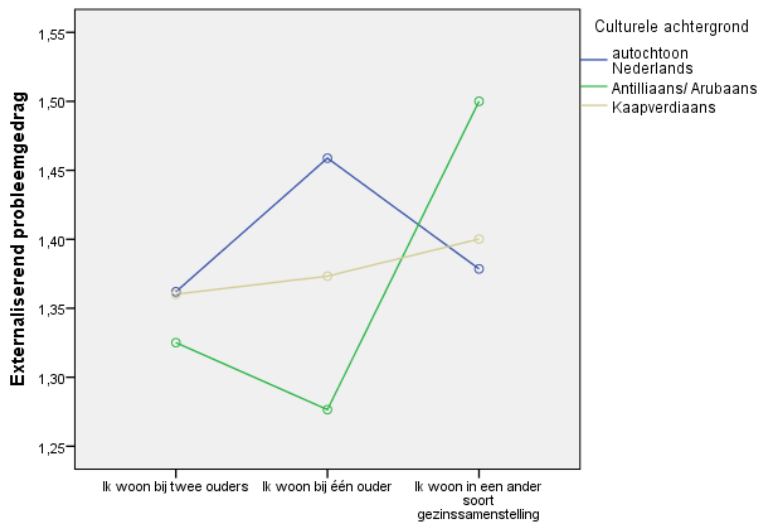
sprake was van extreme waarden, zijn deze niet verwijderd. Er was sprake van lineaire verbanden tussen de continue variabelen. De varianties van de residuen bleken constant te zijn waardoor werd aangenomen dat er sprake was van homoscedasticiteit. Er was geen sprake van multicollineariteit. Hiermee werd aan de aannames voldaan om de parametrische toetsen uit te kunnen voeren.

De Relatie tussen Externaliserend Probleemgedrag en Etniciteit

Om tot beantwoording van deelvraag 1a: *“Is er een significant verschil in externaliserend probleemgedrag tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse /Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?”* te komen, is gebruik gemaakt van een one-way ANOVA. De varianties van de groepen waren gelijk. Er bleek echter geen significant verschil te zijn in de gemiddelde score op externaliserende gedragsproblemen tussen de verschillende etnische groepen $F(2, 228) = 0.85, p = .43$.

De Relatie tussen SES, Gezinssamenstelling, Etniciteit en Externaliserend Probleemgedrag

Om tot beantwoording van deelvraag 1b: *“In hoeverre wordt externaliserend probleemgedrag verklaard door SES en gezinssamenstelling bij Kaapverdiaanse, Antilliaanse/ Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?”* te komen, is gebruik gemaakt van een ANOVA. Hierbij was externaliserend probleemgedrag de afhankelijke variabele, waren gezinssamenstelling en etniciteit de onafhankelijke variabelen en werd SES meegenomen als covariaat vanwege het continue karakter van deze variabele. De varianties van de groepen waren gelijk. Er was geen significant hoofdeffect van SES op externaliserend probleemgedrag $F(1, 231) = 0.01, p = .93$. Ook was er geen sprake van een significant hoofdeffect van gezinssamenstelling $F(2, 231) = 0.24, p = .79$, en er was eveneens geen sprake van een hoofdeffect van etniciteit $F(2, 231) = 0.07, p = .93$. Daarnaast was er geen sprake van een interactie effect van gezinssamenstelling en etniciteit op de mate van externaliserende gedragsproblemen, wanneer gecontroleerd werd voor SES ($F(4, 231) = .53, p = .71$). Zie Figuur 1 voor een visuele weergave.

Figuur 1. De interactie tussen gezinssamenstelling en etniciteit in relatie tot externaliserend probleemgedrag, gecorrigeerd voor SES.

De Relatie tussen Nationale Identiteit en Etniciteit

Om tot beantwoording van deelvraag 2: “*Is er een significant verschil in nationale identiteit tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?*” te komen, is gebruik gemaakt van een one-way ANOVA. De varianties van de groepen waren echter niet gelijk. Er bleek sprake te zijn van een significant verschil in de mate van nationale identiteit tussen de verschillende etnische groepen $F(2, 228) = 51.57, p < .05, \eta^2 = .38$. Uit de Bonferroni toets bleek dat er sprake was van een significant verschil tussen autochtoon Nederlandse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten, waarbij autochtoon Nederlandse adolescenten gemiddeld een sterkere nationale identiteit hadden ($M = 4.44, SD = 0.67$) dan Antilliaanse/Arubaanse adolescenten ($M = 3.22, SD = 1.05$) met Cohen’s $d = 1.39$ (groot effect). Ook hadden autochtoon Nederlandse adolescenten een sterkere nationale identiteit dan Kaapverdiaanse adolescenten ($M = 3.47, SD = 0.82$) met Cohen’s $d = 1.29$ (groot effect). Daarnaast bleek er geen significant verschil te bestaan tussen Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten ($M_{verschil} = .25, SE = .18$).

De Relatie tussen Normbesef en Etniciteit

Om tot beantwoording van deelvraag 3: “*Is er een significant verschil in normbesef tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?*” te komen, is gebruik gemaakt van een one-way ANOVA. De varianties van de groepen waren gelijk. Er bleek echter geen significant verschil te zijn in de gemiddelde score op normbesef tussen de verschillende etnische groepen $F(2, 228) = .81, p = .45$.

De Relatie tussen Nationale Identiteit, de Mediërende variabele Normbesef, Externaliserend Probleemgedrag en Etniciteit

Correlaties tussen de mate van nationale identiteit, normbesef en externaliserend probleemgedrag zijn voor de drie etnische groepen weergegeven in, respectievelijk, Tabel 2, 3 en 4.

Tabel 2

Pearson Correlaties voor Autochtoon Nederlandse Adolescenten (N = 152)

	Nationale identiteit	Normbesef	Externaliserend probleemgedrag
Nationale identiteit	-		
Normbesef	.023	-	
Externaliserend probleemgedrag	-.150	-.323**	-

Noot: **p < .01 ; *p < .05.

Tabel 3

Pearson Correlaties voor Antilliaanse/Arubaanse Adolescenten (N = 31)

	Nationale identiteit	Normbesef	Externaliserend probleemgedrag
Nationale identiteit	-		
Normbesef	.579**	-	
Externaliserend probleemgedrag	-.543**	-.423*	-

Noot: **p < .01 ; *p < .05.

Tabel 4

Pearson Correlaties voor Kaapverdiaanse Adolescenten (N = 48)

	Nationale identiteit	Normbesef	Externaliserend probleemgedrag
Nationale identiteit	-		
Normbesef	.002	-	
Externaliserend probleemgedrag	-.136	-.147	-

Noot: **p < .01 ; *p < .05.

Om tot beantwoording van deelvraag 4: “Medieert normbesef de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag van Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten?” te komen, is gebruik gemaakt van de mediatie-analyse methode van Baron en Kenny (1986). Om te onderzoeken of normbesef de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag medieerde, werd gebruik gemaakt van hiërarchische regressie analyses. In lijn met de correlaties in Tabel 3, was er sprake van een significant negatieve relatie tussen nationale identiteit en externaliserende gedragsproblemen bij Antilliaanse/Arubaanse adolescenten $\beta = -.54$, $t(30) = -3.48$, $p < .05$ en deze variabele verklaarde een significant gedeelte van de variantie van de externaliserende gedragsproblemen, $R^2 = .271$, $F(1,30) = 12.14$, $p < .05$. Er is geen significant effect gevonden voor de bovenstaande relatie bij autochtoon Nederlandse $\beta = -.15$, $t(151) = -1.85$, $p = .066$. en Kaapverdiaanse adolescenten $\beta = -.14$, $t(48) = -0.93$, $p = .357$, zoals ondersteund door de correlaties in Tabel 2 en Tabel 4. Ondanks deze niet significante resultaten voor de autochtoon Nederlandse en Kaapverdiaanse adolescenten, werd voor alle drie de culturele groepen gekeken of er sprake was van een relatie tussen nationale identiteit en normbesef en van een mogelijke mediërende rol van normbesef in de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag. De afwezigheid van een relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag voor de autochtoon-Nederlandse en Kaapverdiaanse adolescenten zou namelijk het resultaat kunnen zijn van elkaar tegenwerkende effecten die pas duidelijk worden wanneer een derde variabele (normbesef) aan de analyses wordt toegevoegd.

In de tweede stap van de regressie analyse bleek voor de Antilliaanse/Arubaanse groep dat er sprake was van een significante relatie tussen nationale identiteit en normbesef $\beta = .58$, $t(30) = 3.82$, $p < .001$ en deze variabele verklaarde een significant gedeelte van de variantie van het normbesef, $R^2 = .31$, $F(1,30) = 14.62$, $p < .001$. Er werd geen significant effect gevonden voor de autochtoon Nederlandse groep- $\beta = .02$, $t(151) = 0.28$, $p = .781$, noch voor de Kaapverdiaanse adolescenten $\beta = .01$, $t(48) = 0.02$, $p = .988$. Omdat er thans geen significante relaties werden gevonden in de eerste twee analysestappen voor de autochtoon Nederlandse en Kaapverdiaanse adolescenten, was er voor deze groepen geen sprake van de mogelijkheid tot een volledige of gedeeltelijk mediërende rol van normbesef in de relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag. Voor de Antilliaanse/Arubaanse adolescenten was dit nog wel mogelijk, vandaar dat deze deelvraag zich alleen nog concentreert op de Antilliaanse/Arubaanse groep.

In de derde stap van de regressie analyse werden nationale identiteit en normbesef als onafhankelijke variabelen en externaliserend probleemgedrag als afhankelijke variabele meegenomen. Er was geen sprake van een significante relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag ($\beta = -.16$, $t(30) = -0.84$, $p = .404$) bij Antilliaanse/Arubaanse adolescenten. Er was nog steeds sprake van een significante relatie tussen nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag ($\beta = -.45$, $t(30) = -2.34$, $p < .05$) en deze variabele verklaarde een significant gedeelte van de variantie van het

externaliserend probleemgedrag, $R^2 = .26$, $F(1,30) = 6.37$, $p < .05$. Omdat uit de derde stap bleek dat de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag niet significant was, kon er geen sprake zijn van een complete of partiële mediatie door normbesef voor de Antilliaans/Arubaanse groep. De bijdrage van nationale identiteit aan externaliserend probleemgedrag was ietwat verkleind ten opzichte van de eerste stap in de regressie analyse door de toevoeging van normbesef. De resultaten van de hiërarchische regressie analyses zijn weergegeven in Tabel 5.

Tabel 5

Hiërarchische Regressie Analyse voor Externaliserend Probleemgedrag

Model		B	SE	β	T	p	VIF Tolerantie		
(Constant)		2.900	.332		8.743	.000			
Autochtoon Nederlands	1	Totaal							
		Normbesef	-.290	.070	-.319	-4.164	.000	.999	1.001
		Totaal							
		Nationale identiteit	-.069	.037	-.142	-1.858	.065	.999	1.001
Antilliaans/ Arubaans	1	(Constant)	2.149	.498		4.317	.000		
		Totaal							
		Normbesef	-.115	.136	-.163	-.848	.404	.665	1.504
		Nationale identiteit	-.113	.048	-.449	-2.336	.027	.665	1.504
Kaapverdiaans	1	(Constant)	2.069	.558		3.709	.001		
		Totaal							
		Normbesef	-.124	.124	-.146	-1.003	.321	1.000	1.000
		Nationale identiteit	-.050	.054	-.136	-.928	.358	1.000	1.000

Discussie

Het doel van dit onderzoek was om te ontdekken hoe het gedrag van Kaapverdiaanse adolescenten in Nederland zich verhield tot het gedrag van Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon

Nederlandse adolescenten. Centraal stond de vraag of verschillen in normbesef, nationale identiteit, en de achtergrondkenmerken gezinssamenstelling en SES, samenhangen met de mate van externaliserend probleemgedrag van Kaapverdiaanse adolescenten en of deze adolescenten hierin verschillen van Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten.

Uit politierapporten en eerdere studies is gebleken dat adolescenten uit etnische minderheidsgroepen een significant groter aandeel hebben in de groep adolescenten die probleemgedrag vertonen, dan autochtoon Nederlandse adolescenten (Borghans & Ter Weel, 2003; Jennissen et al., 2007; Van den Berg- de Ruijter et al., 2010; Vergeer & Ligtermoet, 2003). Bovengenoemde trend is echter niet terug gevonden in de resultaten van het huidige onderzoek. De mate van externaliserend probleemgedrag verschilde niet significant tussen de drie bestudeerde groepen. In acht dient genomen te worden dat de steekproef geworven is op scholen met een multiculturele samenstelling. Omdat verschillende etnische groepen bij elkaar in de klas zitten, kan er van uit worden gegaan dat de adolescenten binnen de steekproef deel uitmaken van dezelfde peer-/leefgroep en mogelijk ook elkaars vriendengroep. Hierdoor is het mogelijk dat adolescenten, in de leeftijdsfase waarin peergroepen een belangrijke invloed vormen (McPherson, Smith-Lovin, & Cook, 2001; Rubin, Bukowski, & Parker, 1998), elkaar aansporen bepaald gedrag wel/niet te vertonen (Stevens, Vollebergh, Pels, & Crijnen, 2005) en dus mogelijk veelal dezelfde normen hanteren en gedragingen laten zien. In de huidige studie bleek inderdaad geen sprake te zijn van een significant verschil in normbesef tussen de drie etnische groepen. In de gehele steekproef bleek overigens sprake te zijn van gemiddeld weinig externaliserend probleemgedrag. Alle participanten volgden een VMBO opleiding in het reguliere onderwijs. Er bestaat een mogelijkheid dat adolescenten die een hogere mate van externaliserend probleemgedrag vertonen, zich in mindere mate bevinden in het reguliere onderwijs maar vooral op scholen met zeer moeilijk opvoedbare kinderen (Timmermans, 1991).

Op basis van eerder onderzoek is aangetoond dat verschillende factoren bijdragen aan de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag en het risico op probleemgedrag doen vergroten; onder andere het opgroeien in een gezin waar sprake is van een lage SES, van maatschappelijke isolatie en van éénouderschap. De ervaren stress die bovengenoemde problemen met zich meebrengen hebben een uitwerking op de kwaliteit van de opvoeding en daarmee op de ontwikkeling van de opgroeiende kinderen (Asscher & Paulussen-Hoogeboom, 2005; Bradley & Corwyn, 2002; Distelbrink & Hooghiemstra, 2005). Omdat Kaapverdiaanse en Antilliaanse adolescenten in vergelijking met autochtoon Nederlandse adolescenten, vaker blootgesteld worden aan deze risicofactoren (Choenni, 2004), werd verwacht dat juist deze factoren een bijdrage zouden leveren aan de mate van externaliserend probleemgedrag onder de Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten. De resultaten binnen het huidige onderzoek waren echter niet in lijn met deze verwachting. Hoewel de combinatie van gezinssamenstelling, SES en etniciteit verschillende patronen liet zien in relatie tot externaliserend probleemgedrag voor de Kaapverdiaans, Antilliaans/Arubaanse

en autochtoon Nederlandse adolescenten (zie Figuur 1), bleken er geen significante verschillen te zijn tussen de groepen. Een oorzaak zou kunnen zijn dat zeer weinig externaliserende gedragsproblemen zijn gevonden in de steekproef, waarbij de groepen ook niet significant van elkaar verschilden op deze gedragingen. Er waren dus gewoonweg weinig verschillen in externaliserend probleemgedrag te verklaren. De afwezigheid van een bijdrage van SES-gerelateerde factoren aan probleemgedrag binnen de Kaapverdiaanse groep, zou daarnaast verklaard kunnen worden door de ruimtelijke concentratie van een groot deel van de gemeenschap in deelgemeenten in Rotterdam, die mogelijk zorgt voor een groot sociaal vangnet/netwerk waar ouders een beroep op kunnen doen. De gemeenschap heeft een hecht karakter, waardoor er meer ogen en handen aanwezig zijn in de opvoeding (Baartman, 2010). Hierdoor verslechtert de kwaliteit van de opvoeding mogelijk niet door stresservaringen (Asscher & Paulussen-Hoogeboom, 2005).

Vanwege de verschillen in maatschappelijke positie en participatie in de Nederlandse maatschappij tussen Kaapverdiaanse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtoon Nederlandse adolescenten werd verwacht dat Kaapverdiaanse adolescenten een sterke etnische identiteit hadden en was de vraag of er een verschil bestond in nationale identiteit tussen de Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten en hoe deze groepen in nationale identiteit verschilden van de autochtoon Nederlandse groep. Zoals verwacht bleken de Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten een zwakkere nationale identiteit te hebben dan de autochtoon Nederlandse adolescenten en bleek er geen significant verschil te zijn in nationale identiteit tussen Kaapverdiaanse en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten. In eerder onderzoek werd aangetoond dat integratie (i.e., de combinatie van het eigen maken van de nationale cultuur van de dominante maatschappij en het onderhouden van de etnische identiteit) een significante bijdrage levert aan een hoge mate van psychologisch welzijn en participatie in de maatschappij (Berry et al., 2006). Een hoge mate van participatie in de maatschappij zou ertoe kunnen bijdragen dat adolescenten geen gestigmatiseerde identiteit ontwikkelen, omdat er geen sprake zou zijn van uitsluiting door de meerderheidsgroep. Hierdoor wordt er geen discriminatie ervaren en mogelijk geen externaliserend probleemgedrag vertoond (Choenni, 2004; Ourasse & Vijver, 2004). Hoewel er een verschil bestaat in participatie in de maatschappij tussen de Kaapverdiaanse gemeenschap, die getypeerd worden als stille migranten, en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten die vaker bestempeld worden als “aanwezig op een negatieve manier” in de Nederlandse maatschappij, is er geen verschil gevonden tussen Kaapverdiaanse- en Antilliaanse/Arubaanse adolescenten met betrekking tot de mate van nationale identiteit. Een zwakkere nationale identiteit bleek tevens alleen voor de Antilliaanse/Arubaanse adolescenten gerelateerd aan meer externaliserend probleemgedrag, dit terwijl Antilliaanse/Arubaanse adolescenten veel meer in de Nederlandse maatschappij staan dan Kaapverdiaanse adolescenten. De verwachting dat een hoge mate van participatie leidt tot een lagere mate van sociale uitsluiting door de meerderheidsgroep en mogelijke bijkomende gevolgen, is niet terug gevonden in het onderzoek. De integratie-paradox zou hiervoor een verklaring kunnen leveren

(Buijs, Demant, & Hamdy, 2006). Wanneer minderheidsgroepen meer sociale contacten hebben in de dominante samenleving, zijn zij juist kwetsbaarder voor uitsluiting, culturele conflicten en verschijnselen zoals discriminatie. Mogelijk uiten Antilliaanse/Arubaanse adolescenten hun ongenoegen met betrekking tot hun maatschappelijke positie in problematische externaliserende gedragingen. Kaapverdiaanse adolescent zouden dus mogelijk minder kwetsbaar zijn voor sociale uitsluiting en ervaren discriminatie dan Antilliaanse/Arubaanse adolescenten, doordat er minder contact is met andere gemeenschappen in de Nederlandse maatschappij. Onduidelijk blijft nog steeds of onzichtbaarheid in de algehele Nederlandse maatschappij resulteert in beperkte registratie van externaliserend probleemgedrag onder de Kaapverdiaanse gemeenschap, of dat deze er gewoonweg nauwelijks zijn.

Dit onderzoek heeft een aantal tekortkomingen. De eerste tekortkoming in het huidige onderzoek is dat er niet altijd aan de voorwaarde is voldaan van een normaalverdeling van de variabelen. Gezien de voldoende grote steekproef zouden de afwijkingen van normaliteit geen grote invloed uitoefenen op de resultaten, maar dienen de resultaten in het huidige onderzoek toch voorzichtig te worden geïnterpreteerd. De tweede tekortkoming betreft de steekproefgrootte met betrekking tot de Kaapverdianen. De steekproef was representatiever geweest voor de Kaapverdiaanse gemeenschap, als meer Kaapverdiaanse participanten zouden zijn geworven. Bekend was dat de Kaapverdiaanse gemeenschap zich voornamelijk concentreert in een aantal deelgemeenten in Rotterdam (Choenni, 2004). In het grotere onderzoek waar de huidige studie onderdeel van is, is gekozen voor een steekproef in en om de Randstad om hierdoor een grotere diversiteit in culturen op te kunnen nemen. Omdat de Kaapverdiaanse adolescenten de primaire doelgroep vormden binnen de huidige studie, hadden echter wellicht meer participanten geworven moeten worden in selecte deelgemeenten in Rotterdam. De derde tekortkoming in het huidige onderzoek is dat er slechts gebruik gemaakt van zelfrapportages, waardoor sociale wenselijkheid een rol heeft kunnen spelen bij het invullen van de vragenlijsten. Hoewel het statistisch lastiger is om open vragen te verwerken, heeft het aanbieden van open antwoordmogelijkheden een meerwaarde. De respondent is hierdoor niet gebonden aan de opgegeven antwoordmogelijkheden en heeft de mogelijkheid om de vraag naar eigen mening te beantwoorden. Zo is het bij de zelf geconstrueerde vragenlijst met normbesef vignetten de vraag of het begrip “normbesef” goed genoeg is geconstrueerd met het toekennen van slechts cijfers aan de situaties die werden beschreven in de vragenlijst. Het aanbieden van een open antwoordmogelijkheid biedt wellicht relevante informatie, die thans over het hoofd werd gezien. Een voorbeeld van een situatie beschrijving binnen de normbesef vignetten is het proeven van druiven, zonder deze af te rekenen. Dit zou als acceptabel kunnen worden beschouwd wanneer iemand honger heeft en geen geld op zak heeft maar bijvoorbeeld als niet acceptabel wanneer iemand ook al andere producten in grote hoeveelheden heeft meegenomen. Het geven van meer speelruimte zou dus meer relevante informatie kunnen opleveren, met betrekking tot bijvoorbeeld redeneringsvermogen. De ideeën

die hieruit voortkomen zijn mogelijk te koppelen aan leeftijd, geslacht, of cultuur. Dit zou mogelijk leiden tot een duidelijkere definitie van normbesef en cultuurbeleving. Wanneer duidelijk is welke factoren ertoe bijdragen dat adolescenten bepaald gedrag als acceptabel en niet acceptabel beschouwen, kan hier gericht aan gewerkt worden in preventie of behandeling van externaliserend probleemgedrag.

De uitkomsten van dit onderzoek kunnen worden gebruikt voor een mogelijke risicotaxatie. Door het beperkte onderzoek onder de Kaapverdiaanse adolescenten maar sporadische signalering van externaliserend probleemgedrag was het belangrijk om in kaart te brengen welke factoren hiertoe bij hebben gedragen. Nationale identiteit, normbesef, SES en gezinssamenstelling leverden geen significante bijdrage aan het vertonen van externaliserend probleemgedrag onder de Kaapverdiaanse adolescenten, maar dit zou wellicht verklaard kunnen worden door de homogeniteit van de steekproef. Er zou meer onderzoek verricht moeten worden naar de relaties tussen normbesef, nationale identiteit en externaliserend probleemgedrag in een meer heterogene steekproef. Het meenemen van andere factoren, zoals leeftijd, geslacht en de ontwikkeling en effecten van etnische of een biculturele identiteit zouden wellicht tot nieuwe inzichten en resultaten kunnen leiden.

Al met al kan gesteld worden dat de etnische diversiteit in de Nederlandse samenleving vele charmes heeft, maar ook kan leiden tot stress voor adolescenten die te maken hebben met een sterke etnische identiteit zoals de Kaapverdiaanse gemeenschap. Omdat er weinig over de tweede generatie Kaapverdianen bekend is, en in het bijzonder de adolescenten, worden ook zij wellicht ten onrechte bestempeld als “stille migranten”. Met het oog op globalisering en grenzen die vervagen zou negatieve stigmatisering voorkomen of beperkt kunnen worden voor de diverse migrantengroep die zich in grote getalen vestigen in Nederland, wanneer er meer bekend is over het denken en handelen van mensen waar wij met en naast leven. Anno 2015 is het ondenkbaar dat migrantengroepen met een omvang als die van de Kaapverdiaanse groep nog steeds als onzichtbaar in de Nederlandse samenleving worden beschouwd.

Referenties

- Achenbach, T.M., Becker, A., Döpfner, M., Heiervang, E., Roessner, V., Steinhausen, H., & Rothenberger, A. (2008). Multicultural assessment of child and adolescent psychopathology with ASEBA and SDQ instruments: research findings, applications, and future directions. *Child Psychology and Psychiatry*, 49, 251-275.
- Amadeo, J. A., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam: IEA.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and Statistic manual of mental health disorders IV*. Washington DC: American Psychiatric Association.

- Asscher, J.J., & Paulussen-Hoogbeem, M.C. (2005). De invloed van protectieve en risicofactoren op de ontwikkeling en opvoeding van jonge kinderen. *Kind en Adolescent*, 26, 56-69.
- Baartman, H. (2010). Ouderschap en de betekenis van solidariteit om je heen. *Ouderschapskennis*, 13, 182-194.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Beijers, H. (2004). Ervaringen van Kaapverdische cliënten: Discriminatie in de geestelijke gezondheidszorg. *Deviant*, 41, 24-26.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55, 303-332.
- Bijl, R., Zorlu, A. Rijn, van, A., Jennissen, R., Blom, M. (2005). *Integratiekaart 2005. De maatschappelijke integratie van migranten in de tijd gevolgd: trend- en cohortanalyse*. Den Haag: WODC/CBS.
- Boer, M. De. (2008). *Culturele diversiteit in opvattingen over misdaad en straf onder leerlingen in het VMBO*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Borghans, L., & Ter Weel, B. (2003). *Monitor Criminaliteit: Criminaliteit en etniciteit*. Geraadpleegd op 10 maart 2015, van <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=9565>.
- Bovenkerk, F., Yesilgöz, Y. (1999). Multiculturaliteit in de strafrechtpleging? *Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 26, 250-251.
- Boyce, W., Torsheim, T., Currie, C., & Zambon, A. (2006). The Family Affluence Scale as a measure of national wealth: Validation of an adolescent self-report measure. *Social Indicators Research*, 78, 473-487.
- Bradley, R.H., & Corwyn, R.R. (2002). Socioeconomic Status and Child Development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399.
- Branscombe, N., Schmidt, M., & Harvey, R.D. (1999). Perceiving Pervasive Discrimination among African Americans: Implications for Group Identification and Well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 135-149.
- Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Butte, D. (1991). *Kleurrijk bestaan. Een inventarisatieonderzoek naar social-culturele achtergronden van Kaapverdianen in Rotterdam in relatie tot de risico's van Hiv-infectie*. Rotterdam: GGD Afdeling Epidemiologie.
- Butte, D. (2004). *Kaapverdiaanse jongens: Minder agressief en delinquent dan ze zelf aangeven?* Rotterdam: Sector Jeugd GGD Rotterdam en omstreken.

- Central Intelligence Agency. (2014). *The World Fact book: Cabo Verde*. Geraadpleegd op 24 maart 2015, van <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cv.html>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2014). *Bevolking; leeftijd, herkomstgroepering, geslacht en regio, 1 januari*. Geraadpleegd op 6 april 2015, van <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37713&D1=0&D2=0&D3=0,3-4,6,9,11-13,15-17,19,22-23,25-26,30-32,34,37,40-41,44-48&D4=0,6&D5=1&HDR=T,G2&STB=G1,G3,G4&VW=T>.
- Choenni, C.E.S. (2004). *Kaapverdianen in Nederland: een profiel*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Crocker, J., Major, B., (1989). Social stigma and self-esteem: the self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96, 608-630.
- Currie, C. E., Elton, R. A., Todd, J., & Platt, S. (1997). Indicators of socio-economic status for adolescents: the WHO health behavior in school-aged survey. *Health Education Research*, 12, 385-397.
- Distelbrink, M. & Hooghiemstra, E. (2005). *Allochtone gezinnen: feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Distelbrink, M., Pels, T. (2008). *Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren. Deel IVa Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van Antillianen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Foblets, M. C., Djait, B., & Pieters, K. (2004). *Mietjes en macho's: Allochtone jeugddelinquentie. Getuigenissen van autochtone en allochtone jongeren*. Leuven, België: Acco.
- Goedhart, A., Treffers, F., & Widenfelt, B. (2003). Vragen naar psychische problemen bij kinderen en adolescenten: de Strengths and Difficulties Questionnaire. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 58, 1018-1035.
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- Hayden, C. (2007). *Children in trouble: The role of families, schools and communities*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Jacobs, B. (2012). *Origins of a Creole: The History of Papiamentu and Its African Ties*. Boston/Berlin: Walter de Gruyter Inc.
- ISEO/ COS. (2003). *Minderheidsmonitor 2002*. Rotterdam: ISEO/COS.
- Jennissen, R., Oosterwaal, A., Blom, M. (2007). Geregistreerde criminaliteit onder niet-westerse allochtonen en autochtonen. In Dagevos, J., Gijsberts, M. (2007). *Jaarrapport integratie 2007*. Den Haag: Sociaal en cultureel planbureau.
- Jonkman, H., Vergeer, M., & Ligtermoet, I. (2003). Jeugd in de wijk. *SEC Tijdschrift over Samenleving en Criminaliteitspreventie*, 17, 14-16.

- Junger, M. (1990). *Delinquency and Ethnicity: an investigation on social factors relating to delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch Boys*. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers.
- Junger, M., Wittebrood, K. & Timmerman, R. (2001). Etniciteit en ernstige gewelddadige crimineel gedrag. In Loeber, R., Slot, W.N., & Sergeant, J.A. (2007). *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie: omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J.M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-444.
- Mergens, J. (2011). *Wanneer sodade niet meer alles bepaalt. Het veranderde transnationale bestaan van de tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Mesters, B. (2000, 8 januari). Hollands Allochtonië. Geraadpleegd op 24 maart 2015 van <http://www.volkskrant.nl/leven/hollands-allochtonie~a575792/>.
- MOVISIE. (2012). *Thesaurus Zorg en Welzijn*. Geraadpleegd op 3 april 2015, van <http://www.thesauruszorgenwelzijn.nl/externaliserendprobleemgedrag.htm>.
- Ministerie van Justitie. (2008). *De jeugdige in het jeugdstraf(proces)recht*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Nederlands Jeugd Instituut. (2012). *Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)*. Geraadpleegd op 24 maart 2015, van <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/23/635.dWl0Z2VicmVpZD0x.html>.
- Ourasse, O.A., & Vijver, F.J.R. van de. (2004). Structure and function of the perceived acculturation context of young Moroccans in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, 39, 190-204.
- Pels, T., Distelbrink, M., Postma, L., & Geense, P. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext. Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.
- Pires, D. (2006). *Nha tambor. Onderzoek naar het cultureel erfgoed van Kaapverdianen in Rotterdam/ Uma investigação sobre a herança cultural dos cabo-verdianos em Roterdão*. Rotterdam: Stichting Avanço.
- Prins, M. (2008). *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Rubin, K. H., Bukowski, W., & Parker, J. G. (1998). Peer interactions, relationships, and groups. In W. Damon & N. Eisenberg, N. (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (pp.619700).
- Roccas, S., Horenczyk, G., & Schwartz, S.H. (2000). Acculturation discrepancies and well-being: the moderating role of conformity. *European Journal of Social Psychology*, 30, 323-334.
- Sam, D.L., Vedder, P., Liebkind, K., Neto, F., & Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe. *European Journal Of Developmental Psychology*, 5, 138-158.

- Scheffer, P. (2000, 29 januari). Het Multiculturele drama. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 24 maart 2015, van <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html>.
- Scheltema, M., Vonk, W. B. H. J. van de., Meurs, P.L., Pelkmans, J.L.M., Schuyt, C.J.M., Theeuwes, J.J.M., & Winsemius, P.(2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Shrake, E. K., & Rhee, S. (2004). Ethnic identity as a predictor of problem behaviors among Korean American adolescents. *Adolescence*, 39, 601–622.
- Slingerland, M.C. (2012). *Kaapverdianen in Rotterdam: de “stille migranten”?! De constructie en dynamiek van een collectieve Kaapverdiaanse identiteit*. Leiden: CA/OS Universiteit Leiden.
- Stevens, G.W.J.M., Vollebergh, W.A.M., Pels, T., & Crijnen, A.A.M. (2005). Predicting externalizing problems in Moroccan immigrant adolescents in the Netherlands. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40, 571-579.
- Timmermans, J.M. (1991). Raakvlakken tussen onderwijs en jeugdhulpverlening. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 30, 348-355.
- Tonry, M. (2006). *Ethnicity, Crime and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives. Crime and Justice: A Review of Research book 21*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tubergen, F. van. (2003). Religieuze participatie en geloof van immigranten in Nederland: nieuwe toetsingen van oude theorieën. *Mens & Maatschappij*, 78, 331-354.
- Van den Berg- de Ruijter, R., Einde-Bus, A. van. den., Elst, M. van. der., Haan, C. de., Vermunt, L., Kraan, E.van. der., Looij-Jansen, P. van.der., & Domisse-van Berkel, A. (2010). *Jeugdmonitor Rijnmond: Hoe gaat het met jou. Rapportage gemeente Rotterdam 2009*. Rotterdam: GGD Rotterdam Rijnmond.
- Verkuyten, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. Hove and New York: Psychology Press.
- Verkuyten, M. & Thijs, J. (2010). Religious group relations among Christian, Muslim and nonreligious early adolescents in the Netherlands. *The Journal of Early Adolescence*, 30, 27-49.
- Weiner, B., Perry, R.P., Magnusson, J. (1988). An attributional analysis of reactions to stigmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 738-748.
- Widenfelt, B. M. van, Goedhart, A. W., Treffers, P. D., & Goodman, R. (2003). Dutch version of the strengths and difficulties questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, 281-289.
- Woldringh, C. & Peeters, J. (1995). *De relatie tussen risico- en protectieve factoren en het functioneren van het kind*. Nijmegen: I.T.S.